

MEVLANA'NIN ULVÎ-SÜFLÎ HAYAT BAĞLAMINDA ÖNGÖRDÜĞÜ İNSAN PROTOTİPİ

Doç. Dr. Saffet SANCAKLI*

Giriş

Mevlana'nın anlayış, görüş ve düşüncesinden uzak olan günümüz toplumunda bencil ve her şeyi kendi çıkarına göre referans alan modern hayat, beraberinde konfor, lüks ve bolluk getirdi, birçok korkunç hastalıkları doğurdu. Açlığı, yoksulluğu, çocuk ölümlerini, önleyemedi. Savaşlar, sömürüler, zulümler feci boyutlara ulaştı. Korkular, endişeler, düşmanlıklar, nefretler, sıkıntılar, bunalımlar ve buhranlar bir kene gibi insan ruhunu istila etti. Ben ve çıkar merkezli bir dünyada kan, savaş, işkence ve zulüm hiçbir zaman eksik olmayacaktır. Sevgi, barış ve haklar gibi söylemler hep göstermelik ve süslü laflar olarak raflarda kalacaktır. Dolayısıyla günümüz insanı, Mevlana'nın erdemli insan konusundaki evrensel mesajlarına dünden daha fazla ihtiyaç duymaktadır. Ulvî duygulardan uzak, başkasını düşünmeyen kendi salt nefsi ve menfaati için çalışan insanlar, pragmatist anlayışın esiri olan ve dünyayı kendi çıkarından ibaret olduğunu zannederek süflî bir hayatın girdabına girmiştir. Mevlana'nın hayatını ve eserlerini inceleyip tetkik ettiğimizde ortaya çıkan en önemli husus insan unsurudur. Eserlerinde yoğun bir şekilde insan unsuru işlenmekte, insanın üzerinde durulmakta ve insanın terbiye edilmesi, eğitilmesi, neticede ulvî bir hayat yaşaması için gayret sarf edilmektedir. Günümüz toplumunu yaşadığı hayat açısından yani ulvî-süflî bağlamda, Mevlana'nın hayat anlayışıyla hangi noktada olduğunu kıyas etmek gerekir. Kanaatimizce Mevlana'nın yücelmesine etki eden ilk üç unsur din, aşk ve Şems-i Tebrizî'dir.

I- İslâm'ın İnsana Bakış Açısı

İslâm dinine göre yaratılanlar arasında en değerli varlık insandır. Dolayısıyla insan merkezli bir din olduğu için dünyadaki her şey insan için yaratılmıştır. Yeryüzünde insan olmasa dinin, kitabın, peygamberin gönderilme gerekçesi ve işlevi de kalmazdı. Her şey insan için olduğuna göre, her şey araç olup, amaç insan ve insanın mutlu ve huzurlu olmasıdır. İslâm dini, insana en büyük değeri vererek evrende en değerli varlık olduğunu ilan etmiş ve eşref-i mahlûkat olduğunu bildirmiştir.¹ Böylece dünyada yaratılan canlılar arasında en değerli ve en üstün konuma çıkarılan insan, diğer canlılardan daha üstün meziyet ve özelliklerle donatılmış, Allah'ın kendi ruhundan verilerek² yeryüzünde halife kılınmış³, hatta meleklerden de üstün tutulmuştur.⁴ İnsanın çeşitli güç ve yeteneklerle donatılıp diğer varlıkların onun hizmetine verilmesiyle şerefli kılındığı anlamına gelmektedir. İnsanın hem akli, hem tutkularının olması melekler ve hayvanların da bulunduğu varlık mertebelerinde ona mümtaz bir yer sağlamaktadır. Bu özelliğiyle insan, bir yandan en güzel bir şekilde yaratılmış olmakla övünürken öte yandan ahlâkî ve manevî düşün tehlikesiyle de karşı karşıya bulunmaktadır.⁵ Nitekim Kur'ân-ı Kerim, insanın aç gözlü, zayıf, aciz, aceleci, zalim, cahil, nankör, gözü doymaz gibi zaafarla yüklü olduğunu⁶, kendini yaratandan

*İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, ssancakli@inonu.edu.tr

¹ Tin, 95/4 -5; İsrâ, 17/70.

² Secde, 32/9; Sâd, 38/72; Hicr, 15/29.

³ İnsanın yeryüzüne halife olarak gönderilmeliyle ilgili âyetler için bk. Bakara, 2/30; Sâd, 38/26; En'âm, 6/165; Yûnus,10/14; A'râf, 7/69, 74; Neml, 27/62; Fâtır, 35/39.

⁴ Bakara, 2/34.

⁵ İlhan Kutluç, "İnsan", DİA, İst. 2000, XXII, 322.

⁶ Meâric, 70/19-21; Fecr, 89/16,20; Nisâ, 4/28; Nahl, 16/4; Ahzap, 33/72.

müstağni görünce de azıttığını belirtmektedir.¹ Bir de buna ilaveten insan, sehiv ve isyan ile malul görüldüğünden günah işleyebilir kapasitede yaratılmıştır.² İnsanı değerli ve üstün kılan nitelikler, ahlâkî ve manevî özelliklerdir. İnsan, bu özelliklerini yitirdiğinde değerini ve üstün oluşunu da beraberinde yitirmektedir. Dolayısıyla eşref-i mahlûkat olabilmek ve kalabilmek bir takım değerlere bağlılıkla mümkündür.

Mevlana'nın manevî yönden beslendiği ana kaynaklar hiç kuşkusuz dini oluşturan Kur'ân-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in sünnetidir. Mevlana'nın insan anlayışı ve sevgisi buraya dayanmaktadır. Mevlana bu hususu çok net bir şekilde şöyle beyan eder: "*Canım bedenimde oldukça Kur'an'ın kulubum/Seçilmiş Muhammed'in yolunun toprağım.*" "*İnsan Allah'tan gafil olursa, hayatı belâk olur.*" Mevlana kulluk mertebesine erişme sevincini de "*Ben kul oldum, ben kul oldum, ben kul oldum.*" ifadeleriyle herkese duyurmuş ve dine olan bağlılığını teyit etmiştir.

Mevlana, dinden aldığı ilhamla eserlerinde insanı süflilikten kurtarıp, ulvilîğe çıkarmayı hedeflemektedir. Çünkü tasavvuf, insanın günün birinde toprak olacak olan bedenini veya nefsini değil, ebedilik vasfını Hak'tan alan ruhunu yüceltmeyi gaye edinir. İnsanın mükemmelliği, maddi sûretinden ziyade taşıdığı cevher ve özden kaynaklanmaktadır. Çünkü insan, maddesi itibarıyla su ve toprak gibi süflî unsurlardan müteşekkildir, bu yönüyle herhangi bir rüçhaniyeti yoktur.³ İşte bu noktada Hz. Peygamber'in dualarında "*Sûretimi güzel yarattığım gibi sûretimi de (ahlakımı) güzel yarat.*"⁴ şeklindeki ifadeleri anlamlıdır. Yine bir hadiste "*Şüphesiz Allah, sizin bedenlerinize ve sûretlerinize bakmaz. Ancak kalplerinize ve amellerinize bakar.*"⁵ ifadeleri de bu durumu net olarak anlatmaktadır. Dolayısıyla ilhamını bu tür mesajlardan alan Mevlana, "*Ademoğlu suretle insan olsaydı Hz Muhammed ve Ebû Cebil aynı olurdu.*" diyerek insanın manevi/ruhî yönüne işaret etmektedir.

II- Mevlana ve İnsan (Mevlana'nın İnsana Bakışı)

Mevlana'nın anlayışında insana değer verme ve insan sevgisi her şeyden önce gelmektedir. O, hiçbir ayırım yapmaksızın dini, ırkı, milliyeti, rengi, dili ne olursa olsun bütün insanları kucaklar, insanı Allah'ın bir eseri olarak telakki eder, insan sevgisini ilâhî aşka götüren bir yol olarak görür ve insanı ulvî bir hayata yönlendirirdi.

Mevlana, zübde-i âlem olan insanı şöyle tanımlar: "*Görünüşte sen küçük bir âlemsin ama, hakikatte en büyük âlemsin.*" İnsan, varlığının şuuru erebildiği, kendini aşabildiği nisbetle insandır. Bunun şartı da öncelikle kendi özünü iyice tanıması ve gereğini yerine getirmesidir. Hz. Ali'nin "*Samırsın ki sen küçük bir varlıksın; hâlbuki sende büyük bir âlem toplanmıştır.*"⁶ sözleri manidardır. "*İnsan cevherdir gökyüzü ise ona arzıdır; her şey, parça-buçuktur, basamaktır; maksatsa insandır.*" "*Sana hizmet etmek, bütün varlık âlemine farzdır.*" Şeyh Galib'in de dediği gibi, "*Hoşça bak zâtına kim, zübde-i âlemsin sen/Merdüm-i dâde-i akvân olan ademsin sen.*"

Mevlana da bu paralelde şöyle der: "*İnsan değer bakımından arş'tan da üstündür; düşünceye sığmayacak kadar yücedir.*" Nitekim Hz. Peygamber, "*Allah katında insanın saygınlığı, vallahi Kâbe-i mazzamanın saygınlığından daha yücedir.*"⁷ şeklinde buyurarak insanın ne kadar değerli bir varlık olduğunu dile getirir. Buna göre bir perspektif getiren Hz. Peygamber, insanın küçük görülmesini, alay ve hakaret edilmesini hoş karşılamaz. "*Müslüman kardeşini hor görmesi kişiye kötülük olarak yeter.*"⁸ Mevlana tüm insanları Allah'ın kulu olarak gördüğü için "*A yoksul! Hiçbir insanı hor görme.*" diyerek bütün insanları kucaklamayı amaçlamıştır. Mevlana, insanlara o derece önem veriyor ki, herkesin tiksindiği cüzamlı hastalara bile sevgi ve şefkatle yaklaşmış ve onlara değer verdiğini göstermiştir. Mevlana, dış görünüşe asla önem ve öncelik vermeyen bir kişiliğe sahiptir. Herşeyi dış görünüşten ibaret sananları; "*görünişe tapın, görünüşüm süsü içinde kalmış olan,*

¹ Alak, 96/6-7.

² Ömer Yılmaz, "*Tasavvuf Kültüründe İnsan-Dünya İlişkisi*", Tasavvuf Dergisi, yıl:8, sayı:18, Ank. 2007, sh. 192.

³ Kerim Kara, "*Mevlana'nın Mesnevi'sinde Kağ-Gönül*", Tasavvuf Dergisi (Mevlana Özel Sayısı), yıl: 6, sayı:14, Ank. 2005, sh. 521.

⁴ Ahmed b. Hanbel, Müsned, VI, 68.

⁵ Müslim, Birr, 33-34; İbn Mâce, Zühd, 9.

⁶ İsmail Hakkı Bursevî, *Lübbü'l-Lübb ve Sırru's-Sırr*, İst., 1328, sh. 13.

⁷ İbn Mâce, Sünen, Fiten, 2.

⁸ Müslim, Birr, 32; Ebû Dâvûd, Edeb, 35; Tirmizî, Birr, 18; İbn Mâce, Zühd, 23.

dış terbiye ile yetinip, gösteriş için geyinen ve asla manayı; derin incelikleri bilmeyen, kavrayamayan ve görmeyen zavallılar” olarak değerlendirir.¹

İnsan, tüm varlık âleminin yaratılış sebebidir. Bu yüzden “*gaye varlık*”tır. Bütün mükevvenat onun ortaya çıkması için yaratılmış ve onun hizmetine musahhar kılınmıştır. Acaba insanın varlık âleminde böylesine önemli bir konuma sahip oluşunun sebebi nedir? Ehl-i tasavvufa göre, bunun sebebi insanın ilâhî bir cevhere sahip olmasıdır. Bu cevhere mükevvenat âleminde başka hiçbir varlık sahip değildir. İnsanın halife oluşu ve ilâhî emaneti taşıması dolayısıyla, diğer tüm varlıklardan farklı olarak akıl melekesi ve cüz’î iradesi ile eşya ve hadiselerle müdahale etmeye, kendi yolunu tayin etme ve seçme imkânına sahip yegâne varlıktır.² Mevlana da insana bu zaviyeden bakmaktadır.

Mevlana’nın insana verdiği bu değer, insanın aynı zamanda ilâhî varlığı idrake en elverişli bir duyuş ve düşünüş melekesine sahip oluşundandır.³ Mevlana’da hürriyet, hırstan, hasetten, tamahkârlıktan, benlikten ve bencillikten geçmektir. Mesnevî bencillikten, benlikten geçenlere âdeti bir gönül cennetidir.⁴ O, “*Bağı çöz, hiir ol ey oğul. Ne zamana kadar gümüş ve altına esir olacaksın.*” der. Hz. Peygamber de şöyle buyurur: “*Dinar (altın), dirbem (gümüş), kumaş ve abaya keul olanlar helâke oldular.*”⁵ Mevlana, sözleri ve eserleriyle insanlık âlemine bir yaşama sevinci sunuyor. İnsanlığa ahlâkın, faziletin, dürüstlüğün, iyilik ve yardım severliğin potasında yaşamın değerli olabileceğini anlatıyor. Aynı zamanda insanlığa ölümün bile güzelliğini, tanrıya kavuşmanın anlamını öz düşünceler ve sözlerle anlatıyor.⁶ Mesnevî baştan sona insana nasihatlerle doludur. Kötü insan tipini kötü göstererek iyi insan tipini örnekletmek ister.

III- Olgunlaşmanın Safhaları/İnsan-ı Kâmil Olmanın Yolu

Mevlana, dinin kuru bilgi, şekil ve doktrin tarafından çok, insanı duyuş, iç tecrübe ve aşk aktivitesi yönüyle kucakladığını ifade eder.⁷ İnsanı zirvede temsil eden tipe, tasavvuf düşüncesi kâmil insan demektir. Tasavvufun insan-ı kâmil bir kudret modeli olmakla birlikte, onda tahakküm ve şehvet değil, hizmet ve merhamet esastır. ⁸ İnsan ve din ilişkisi göz önünde bulundurulduğunda dini, “*İnsan-ı kâmil olmaya sevk eden bir disiplindir.*” şeklinde tarif edenler olmuştur.⁹ Azizüddin Nesefî, insan-ı kâmilî şöyle tanımlar “*Kâmil insan, iyi söz, iyi hareket, iyi ahlak ve iyi bilgüde tam olandır. Bu dört şeyi kemale erdiren kemale ulaşmış sayılır.*”¹⁰ Abdülkerim el-Cilî de insan-ı kâmil üzerinde durmuş ve değişik yorumlar yapmıştır.¹¹ Seçkin kişilerde tecellisi mümkün gösterilen insanlığın idealize edilmiş mahiyeti olan “*insan-ı kâmil*” İslâm tasavvuf felsefesinin özünü teşkil eden bir konudur. Bu konuda İbnü’l-Arâbî, Abdülkerim el-Cilî, Azizüddin el-Nesefî gibi pek çok âlim eser yazmıştır.¹²

Mevlana’nın anlayış ve felsefesine göre, kötülüklerin ve kavgaların kökeninde hamlık, süflî hayata mahkûm olmak ve nefis tezkiyesinin olmayışı yer almaktadır. Nefsin kölesi olan insanlar arasında her türlü çirkinliklerin yaşanması kaçınılmazdır. O şöyle der: “*İçinde pusu kurmuş olan nefis, kibir ve kin bakımından insanlardan beterdir.*” Erdemlerle dolu ulvî bir hayatı yaşayan mükemmel bir insan, kendini beğenmişliğin dar kalıpları içerisinde kalmayıp, yaratılışını ve ölümünü müdrük olan insandır. Hayata metafizik boyutuyla bakar ve kendi kendine yeterliliğiyle mağrur olmaz.

Tasavvuf erbabına göre kemale ermek, tevhidin hakikatine ulaşmak ve hakka vasıl olmak “*seyr u süluk*” tabir edilen rûhî terbiyeden geçmektir. Bu terbiyeden geçmeyen insan, süflî âlemlerle ulvî âlem arasında bir konumdadır. Fitri özelliği itibarıyla hem süflî âleme, hem de ulvî âleme müteveccihdir. İnsan

¹ Önder Göçgün, “*Dış’tan İç’e Mevlana*”, Uluslararası Mevlana Bilgi Şöleni (Sempozyum), Ank., 2000, sh. 66.

² Osman Türer, “*Tasavvuf Düşüncesinde İnsan*”, Tasavvuf Dergisi, yıl:2, sayı: 5, Ank., 2001, sh. 11-12.

³ Nihat Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İst., 1971, sh. 312.

⁴ Abdülbaki Gölpınarlı, *Mesnevî ve Şerhi*, İst., 1973, I, 17.

⁵ Buhârî, Rikâk, 10. Ayrıca bk. Buhârî, Cihâd, 70; İbn Mâce, Zühud, 8.

⁶ Nevin Korucuoğlu, “*Mevlana Celâleddin Rumi*”, X. Milli Mevlana Kongresi, Tebliğler I, Konya, 2002, sh. 200.

⁷ Yaşar Nuri Öztürk, *Mevlana ve İnsan*, Yeni Boyut, İst., 1997, sh. 59.

⁸ Öztürk, age., sh. 51-52.

⁹ Amiran Kurtkan Bilgiseven, *Din Sosyolojisi*, Filiz Kitabevi, İst., 1985, sh., 2.

¹⁰ A. Nesefî, *İnsan-ı Kâmil*, terc., A. Avni Konuk, Gelenek Yay., İst., 2004, sh. 69.

¹¹ Bk. Abdullah Kartal, Abdülkerim Cîlî, *Hayatı, Eserleri, Tasavvuf Felsefesi*, İst., 2003, sh. 193-281.

¹² İsmail Yakıt, *Batı Düşüncesi ve Mevlana*, Ötüken Yay., İst., 1993, sh. 30.

kalbinin bir yönü suflî âleme, bir yönü de ulvî âleme bakar ve değişken bir özellik arz eder. İnsan maddî, biyolojik ve his sahibi bir varlık olması sebebiyle maddî âleme meyleder. Onu bu yöne meylettiren güdülerin hepsine birden “*nefs-i emmâre*” denir. İnsandaki ilâhî cevher ise daima aslı olan Rabbine kavuşmayı arzu eder. Kısacası, beden ve onun tercümanı olan “*nefs-i emmâre*” kendi aslı olan maddeye, ruh da Allah’a kavuşmayı ister. Dolayısıyla insanda birbirine zıt iki kuvvet daima mücadele halindedir. Eğer insan ruhunu güçlendirici bir yola girer de nefsinin kontrol altına alabilirse manevî kemâl yolunda ilerlemeye namzettir. Bunu yapmazda nefsin arzularına teslim olursa, aslı gayesinden uzaklaşmış ve suflîyata mahkûm olmuş olur. “*Bütûn putların anası, sizin nefsinizin putudur. Hariçte görülen putlar birer yulandır, halbuki nefis putu bir ejderbadır*” “*Bu nefis, cehennemdir; cehennem ise öyle bir ejderbadır ki, denizler bile onun ateşini söndüremez.*” Hadiste de “*Akullu insan, nefsinin hesabına çeken ve ölümden sonrasi için çalışandır. Acı ise, nefsinin bevasına tâbi kalan ve Allah’tan bâtil şeyler arzı edendir.*”¹ ifade edilmektedir. Böylesi kimseler yani suflî hayata talip olanlar hakkında Cenab-ı Hak, “*İşte onlar hayvanlar gibidirler, hatta daha da aşağı derecededirler.*”² şeklinde buyurur. O halde âlemin yaratılışından maksat insan, insandan da maksat “*insan-ı kâmil*”dir.³ İnsan doğası Ahsen-i takvim/en güzel yaratılış üzerinde yaratılsa da, insanda iradenin ortaya çıkışından yani fonksiyonunu yerine getirdiği andan itibaren emre karşı gelmek mümkün olduğundan bu güzel doğanın altında bir de “*esfel-i safilin*”e düşme tehlikesi de söz konusudur. Bundan dolayı nefisle mücadele ederek insanın yücelmesi, kendisini gerçekleştirme, ilâhî iradenin insan için hedeflediği gayeye varması anlamını ifade etmektedir.⁴

Tasavvuf düşüncesinde “eşek” metaforu genellikle, “*nefs/ nefsanî hasletlerden kendini kurtaramamış kimse, gönlünü ve zihnini dünyalıklarla boş ve faydasız söz ve duygularla doldurun kişi ve ilmiyle amel etmeyen âlim*” gibi manaları ifade etmek üzere kullanılmıştır.⁵ Mevlana eşeğe benzettiği nefsi terbiye etmek için onun isteklerinin zıttını yapmayı tavsiye eder. “*Eşeğin başını çek, onu yola sok! Doğru yolu bilen ve görenlerin yoluna sür! Onu boş bırakma, yularını tut! Çünkü o yeşillığe gitmeyi pek sever. / Gaflet edip de bir an boş bıraktın mı, çayırları doğru fersah fersah yol alır. / Eşek, yol düşmanıdır, yeşillik görünce sarboş olur. Onun yüzünden, ona kıl olan niceleleri telef olup gitmişlerdir. / Eğer yol bilmezsen, eşeğin dileğine aykırı hareket et! Doğru yol, o aykırı yoldur.*” Eşeğin, Mevlana dilinde iğretiye boyun eğmiş birey ve toplumun sembol adı olduğunu hatırlatalım. Bu eşek istiaresi Mevlana’nın birçok tespiti gibi Kur’ân kaynaklıdır. Mevlana insanın iğreti, hayvan yanını ifade eden emmâre nefsi de eşek diye anar.⁶

İnsanoğlunun hiçbir zaman unutmaması gereken hususların başında geçici ve her an bitebilecek bir dünyada yaşamasıdır. Eğer insan, geçici bir hayat yaşadığını ve misafir olduğunu unutursa, kendini maddeye, mevkie, servete bağlar, o zaman o insan hayvanlaşma ile şeytan olma arasında bir riske girer. Hayvan denilince daha çok yeme, içme, uyuma, cinsel ilişki vb. şeyler akla gelir. Yani Mevlana’nın bir benzetme yaparak “*Beden abırına köle olma.*” ikazı çok anlamlıdır. Hayat sadece yeme-içme, uyuma, şehvî duygulardan ibaret olmuş olsaydı insan, hayvanî duygularını, günlük ihtiyaçlarını karşılamış öte dünyayı unutmış olurdu. İnsan sadece akli kullanarak bilgi sahibi olabilir, teknoloji sahibi olabilir, ancak muhabbet ve aşk olmaz. Aştan azade olan bir akıl, insanı felakete götürücüdür. Dolayısıyla akli ile gönli bir arada kullanmanın zarureti ortaya çıkmaktadır. Mevlana, her zaman insanın gönlüne değer vermiş, manasındaki yüce cevherden haberdar etmek için gayret sarf etmiştir. Bir beytinde şöyle der: “*Kâbe, Azzer oğlu İbrahim’in yaptığı bir binadır. Gönülse Cenab-ı Hakem nazır ettiği yerdir.*” Mevlana’ya göre insan gönli kirletilmemeli, saf ve temiz olmalıdır. Bunun sağlanması için de insanın bir takım safhalardan geçmesi gerekir. Zaten tasavvufun hedefi de, iyi huylarla bezenmiş, kötü huylardan anılmış erdemli bir birey modeli/insan-ı kâmil prototipini oluşturmaktır.

¹ Tirmizi, Kıyâmet, 25; İbn Mace, Zühhd, 31.

² A’raf, 7/179. Ayrıca bk. Furkan, 25/44.

³ Türer, agm., sh. 13.

⁴ Hayati Aydın, “*Id, Ego ve Süper Ego Bağlamında Bilimsel Verilerin Kur’an’ın İlgili Kavramlarıyla Karşılaştırılması*”, Akademik Araştırmalar Dergisi, yıl: 5, sayı:18, İst., 2003, sh. 125.

⁵ Ahmet Ögke, “*Mevlana’nın Mesnevisinde “Har (Eşek)” Metaforu*”, Tasavvuf Dergisi, yıl: 8, sayı:18, Ank., 2006, sh. 20. Kur’an-ı Kerim’de de eşek kelimesine rastlanmakta ve bazı kötü insanlar eşeğe benzetilmektedir. Bk. A’raf, 7/179; Furkan, 25/44; Cuma, 62/5; Lokman, 31/19; Müddessir, 74/49-51; Bakara, 2/259; Nahl, 16/8

⁶ Öztürk, age., sh. 23.

IV- Mevlana'ya Göre İnsanın Ulvî Bir Hayat Yaşamada İlahî Aşkın Etkisi

Mevlana'nın din anlayışında aşk önemli bir yer tutar. Onun gözünde "aşk dîni" adını verdiği olgu, bütün dinlerden ayırır. Ona göre âşıkların da dini Allah'tır, mezhebi de. Mevlana'ya göre dinin can alıcı odak noktası Allah'tır. Dinin temelinde Allah'a olan aşk görülmektedir. Aslında Mevlana'nın tüm eserlerinde üzerinde durduğu temel espri budur. Mevlana'ya göre âşıklar dinin özünü yakalamış kimselerdir. Mevlana dini, şekil ve kalıp yönünden ziyade duyduğu, iç tecrübe ve aşk yönüyle ele almıştır.¹

Mevlana'ya göre insanı sevmek insana huzur verir, sevmemek ise kıskançlık öfke ve kin duyguları insanda oluşturur. "Bütün insanları sev ki, daima çiçekler ve gül bahçeleri içinde bulunasın. Eğer hepsini düşman bilersen, düşmanlarının hayali gözünün önüne gelir sanki gece gündüz dikenlikler ve yularlar arasında gezipermiş gibi olursun." Mevlana'yı sadece sevgi boyutuyla düşündüğümüzde başlı başına bir zirvedir. O, sevginin gücünü ve işlevini şöyle anlatır: "Sevgi ile acalar tatlılaşır, sevgi ile dertler şifa bulur, sevgi ile ölümler dirilir, sevgi ile padişahlar kul olur."

Mevlana'ya göre hakikatte insan ruhu sonsuzluğu arzulamakta ve istemektedir. O, Mesnevi'nin ilk beyitlerinde insanın bu arayışını, kamışlıktan kesilerek ayrılan ney'e benzetir. Ney'den çıkan ses bu özlemin bir ifadesidir. "Mesnevi'nin özellikle ilk 18 beytinde anlatılan ve işlenen ney kavramı aslında insanı ve onun ideal mahiyetini sembolize etmektedir. Bazı Mevlevî müfessirlere göre ney, doğrudan insan-ı kâmindir. Kamışlıktan koparılarak yapılan ney, her nefeste ayrı düştüğü vatanını terennüm etmektedir. İnsan da geldiği ulvî âlemin hasretini çekmektedir. Ruh beden hapsinde bu ayrılığın ızdırabını yaşamakta ve her an geldiği vatana, koparılıp uzaklaştırıldığı yeri özlemektedir. Şu halde ney metaforuyla anlatılmak istenen; insanın bu âlemdaki var oluşunun nedenini açıklayabilecek bir şekilde birlik kamışından kesilmiş, kendi varlığından geçmiş gerçek varlıkla var olmuş insan yani insan-ı kâmindir."²

Mevlana'nın aşkla ilgili söylediği pek çok sözü vardır: "Aşksız olma ki ölü olmayasın, aşkta ol ki diri kalasın." "Aşk olmasaydı varlık olmazdı." "İnsanın bedeni kovan gibidir. Bu kovanın peteği, balı da aşktır, sevgidir. Aşkı sevgiyi alverdin mi, beden sadece dış kabuğu olan içi boş bir kovandır. Gönlüne hikmet çiçeklerinden bal topla da sevgi ile dolu petekler ör." Mevlana'ya göre aşk, kâinatın yaratılış sebebi, hayatın aslı, her türlü kemale ermenin temeli ve her şeyin kaynağıdır. "Dünyada ne varsa hepsinin canı aşk değil mi? Aşkta başka ne varsa hepsi ölümler gider, kalan O'dur." Bu gerçeği, divan şairi Fuzulî şöyle ifade ediyor: "Aşk imiş her ne var âlemde/ İlim bir keşî ü kâl imiş ancak." Dolayısıyla sadece akılla yol alınmaz.³ Yunus Emre'nin, "Aşk mezhebi dindir bana" mısraının bir diğer ifadesini de; "Peygamberimizin yolu aşktır, aşk oğullarımız biz, anamız aşktır." diyerek Mevlana dile getirmektedir. Mevlana'nın, eserlerinde vermek istediği en önemli mesaj, sevginin; yaratılışın başlangıcı olduğu gibi, dinin de özü veya temeli olduğudur. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de "Allah onları sever, onlar da Allah'ı sever."⁴ buyrulmaktadır. İnsanları dünyevî ve uhrevî mutluluğa ulaştıracak olan şifa sevgide mevcuttur. Toplumdaki huzurun ve barışın kaynağı da sevgidir. Sevgi yalnızca sülflerin yaşaması gereken bir hal değil, her insanın nasip olması gereken hayatî bir ihtiyaçtır. Günümüz dünyasında sevgisizlik, insanı ve tabiatı yok eden bir canavar haline gelmiştir.⁵ Bunu asırlar öncesinden gören Mevlana, "Sevgi ve merhamet insanlığın, hiddet ve şehvete hayvanlığın vasıflarıdır." diyerek bu gerçeği dile getirmiştir.

Mevlana'ya göre akıl, insana bahşedilmiş ilâhî bir lütuf ve bir kılavuzdur. Ancak akıl ilâhî varlığa olan vuslat konusunda yetersizdir. Oraya aşkla ulaşılmalıdır. Onun için hakikate ulaşma ve onu idrak konusunda akıl yetersiz kalmaktadır. Orada akıl yerini aşka terk etmelidir. ⁶ Mevlana "aşktan habersiz insan aklını" anlatırken "çamura saplanmış kalmış eşek" benzetmesine yer verir. O şöyle der "Aşkım şerhinde akıl, çamura saplanmış eşek gibi yattı kaldı. Aşkı, aşkılığı yine aşk şerh etti." Mevlana'ya göre nefse galebe çalan akıl, bizi hayvanlıktan kurtarır, bize dinimizi, insanlığımızı buldurur ama bizi Hakka, gerçek aşka ulaştırılmaz.⁷

Aşkı seç ki diyor Mevlana, sen de seçilmiş bir insan olasın. Sana en sağlam fikri aşk verir. O, bu aşk

¹ Mustafa Tekin, "Mevlana Celaleddin Rumi'nin Din Anlayışı", Tasavvuf Dergisi, yıl:3, sayı:7, Ank., 2001, sh. 272.

² Yakıt, age., sh. 39.

³ Ögke, agm., sh. 24.

⁴ Mâide, 5/54.

⁵ Emine Yeniterzi, "Mevlana'nın Sevgi Anlayışı", Mevlana Panellerinde Sunulan Bildiriler, SÜSAM, Konya 2000, sh. 68.

⁶ İsmail Yakıt, "Mevlana'da Akıl ve Aklın Kırığı", VIII. Milli Mevlana Kongresi, Konya, 1996, sh. 93.

⁷ Şefik Can, "Hz. Mevlana'ya Göre Aklın Kifayetsizliği", V. Mevlana Kongresi, 1982, sh. 79.

yoluna yönelenlere sevgisiyle sevenlere, sevilenlere mihrak olmuş, bu ışıkla yol almalarını temine çalışmıştır.¹ Yaratanı yaratıcı olduğu, yaratılanı da yaratanın tecellisi olduğu için severiz, sevmeliyiz.²

Aşkı, aşktan nasibi olan, aşkı en iyi biçimde anlayan kâmil bir insan anlatabilir. Zira aşk akıldan öte bir gönül işidir. Varlığın hakikatine ancak aşk ile ulaşılabilir. Akıl, hakikate ilişkin bir takım verileri bize sunabilir; ama tek başına hakikati yakalayamaz ve kavrayamaz. Zira akıl, sonuçta gramere mahkûmdur; ruh ve gönül ise bu tür bağlardan azadedir. İşte bu yüzden aşk, bir ilim ve akıl işi değil; bir ruh ve gönül işidir.

Mevlana'nın hocası Şems-i Tebrizî olmasaydı Mevlana belki de babası gibi ikinci bir "Sultanı'l-ulema" olarak medrese hocası olacak dar bir coğrafyada tanınıp bilinecekti. Bu, Şems için de geçerlidir. Mevlana olmasaydı onu da kimse bilmeyecek tanımayacaktı. Mevlana yanmaya hazır bir kandildi, yanması için bir kıvılcım gerekiyordu. Şems-i Tebrizî, Mevlana'yı ateşlemiş, fakat öyle bir infilak karşısında kalmıştır ki, onun alevleri içinde kendisi de yanmıştır. Aslında Şems-i Tebrizî'nin gelişi, Mevlana'nın kendine gelişini, kendi kendini buluşunu, doğurmuştur.³ Mevlana, Şems'in ateşiyle yanmış onda bulduğu ilâhi aşkla coşmuştur. Kısaca Şems olmasaydı Mevlana o yüksek seviyeye çıkamazdı.

V- Mevlana'ya Göre Model İnsan

Şu bir gerçektir ki, Allah, insanlardan melek olmalarını, melek gibi yaşamalarını istememiştir. Ancak sorumluluklarını yerine getiren insan, manevi yolcuğundaki başarısına göre melekten de ileri derecelere gidebilir. Mevlana, insan-ı kâmil olma yolunu (aşamalarını) kendi şahsında "Hamdım, piştim, yandım." diyerek anlatır. Mevlana'nın anlayışında sürekli ham kalmak, neticede süflü bir hayat yaşamak söz konusu değildir. Her insan, işin başında hamdır. Gayret etmezse, çaba sarf etmezse ham olarak kalmaya da mahkûmdur. Hamlıktan kurtulup ulvi mertebelere çıkmak kendiliğinden elde edilen bir husus değildir. İnsan bu yolculukta iç âlemini her türlü manevî kirden arındırıp daima temiz tutmalı, orayı kirletecek kötü huylardan, ihtiras, kibir, yalan, gıybet, dedikodu, riya ve taassuptan uzak olmalıdır; mütevazı, sabırlı, güler yüzlü, nazık ve görüldüğü gibi olmalı veya olduğu gibi görünmelidir. Aynı zamanda bu yolculuk sevgi ve aşkla gerçekleşmelidir.

Mevlana, ideal insan modelini tanıtırken, gerçek bir rehber olarak yalnızca güzel ahlakın faziletini anlatmamış, aynı zamanda kötü ahlakın olumsuzluklarını dile getirerek, mukayeselerle ikaz yolunu benimsemiştir.⁴ "Hayvan otlar semirir, insan da yücelikle, şerefle gelişir." İyi insanın yetişmesinin uzun bir zaman alacağını şöyle ifade eder: "Alelade otlar, iki ay içinde yetişir fakat kırmızı gül ancak bir yılda yetişir, gül verir." "İnsanları yüceltmek pek güçtür, fakat aşağı pek tez düşer insanlar."

Mevlana olgun, tutarlı ve ahlaklı insanı, "olduğu gibi görünen veya görüldüğü gibi olan" insan olarak telâkki eder. Allah'ın yarattığı şu âlemde her cismin bir şekli bir de özü vardır. Bu öz ve çekirdek olmayınca şeklin, suretin bir kıymeti yoktur. Bu hakikat zaviyesinden bakarsak Mevlana'nın da manasız, özü olmayan şekle önem vermediğini şu sözlerinde görebiliriz:⁵ "Ey sûrete, şekle tapan kişi; ne zamana kadar sûrete tapıp duracaksın?/Senin manasız canın, sûretten kurtulmadı gitti." "Eğer insan, şekli ile sûreti ile insan olsaydı; Hz. Ahmet Efendimiz ile Ebu Cehil bir olurdu, analarında fark olmazdı." İnsan-ı kâmil isimli eseri bulunan Neseî'ye göre ruhlar, pak ve temiz bir fitrat üzere yaratılmışlardır. Bunların bu süflü âleme inşlerinden maksat kendi kemallerine varmak içindir. Yine Neseî'ye göre insan ancak aşk sayesinde pak olabilir. Âşık olmayan pak olamaz.⁶

Tasavvuf ehli, insanı ilâhi özü itibarıyla yüceltirler, insanı Allah'ın ahlakıyla ahlaklanmaya çağırırlar. "Gönül arınmamışsa, pisçe, yüz yıkamada, abdest almada ne fayda var." "Âdemoğlunun eğer edepten nasibi yoksa âdem değildir/Âdemoğluluyla bayyan arasındaki fark edeptir/ Gözünü aç da bak cümle kelâmullah: Kur'an'ın bütün âyetlerinin

¹ Saim İnal Savi, "Mevlana ve Barış", IX. Milli Mevlana Kongresi, Konya, 1997, sh. 46.

² Savi, agt., sh. 47.

³ Bayram Ali Çetinkaya, "Mevlana'nın Hakikati Temaşa Ettiği Ayna: Tebrizli Şems", EKEV Akademi Dergisi, yıl: 10, sayı: 29, Erzurum, 2006, sh. 25-26.

⁴ Emine Yeniterzi, "Mevlana'nın Eserlerinde Ahlakî Unsurlar", X. Milli Mevlana Kongresi, Tebliğler I, Konya, 2002, sh. 342.

⁵ Eyup Yaka, "Kur'an Perspektifinden Mesnevîde Mevlana'nın Kulluk Anlayışı", Tasavvuf Dergisi, yıl: 7, sayı: 16, Ank., 2006, sh. 146.

⁶ İbrahim Düzen, "Aşık Neseî'ye Göre Allah, Kâinat ve İnsan", Ank., 1991, sh. 137, 170.

manası edepten ibarettir." Ahlâkî faziletlerle en düşük hayvanî rezillikler insanda birleşmiştir. Gerçekte her insanın ruh yapısında sanki bir hayvan saklıdır. Mevlana insan varlığını bir ormana benzeterek, onda uysal ve yırtıcı hayvanlarla temsil edilen iyi-kötü pek çok unsur bulunduğunu ifade eder. Kimi tilki gibi kurnaz, kimi aslan gibi cesur ve atılgan, kimi karınca gibi biriktirici, kimi yılan gibi ısırıcıdır. Her insan bir hayvanın karakterine sahiptir. Bazen birkaç hayvan karakteri bir insanda toplanır ve hepsinin ruhundaki karakter yüzüne de akseder.¹

İnsanlara sevgi ile yaklaşmak, onları kendi özünden haberdar edip doğru yola sevk etmek Mevlana'nın en büyük özelliklerindedir. Ona göre insan, varlığının şuuruna erbildiği, kendini aşabildiği nisbetle insandır. Bunun temel şartı da önce özünü iyice tanımasıdır. Kendisinde hak olarak, normal ve tabii gördüğü hususları, başkalarında da aynen kabul etmesidir. İşte barışın özünü oluşturan insan sevgisi ve işte dünya ülkelerinin üzerine tütremesi gereken mutluluk ilkesi.²

Mevlana, eserlerinde insanı, esfel-i safilığından kurtarıp, "*a'la-yı illiyîne*" yüceltmeyi, meleklerden muazzez bir varlık haline getirmeyi hedef almaktadır. Zira tasavvufta insanın; topraktan gelip yine toprağa gidecek olan bedenini veya nefisini değil, ebedilik vasfını haktan alan ruhunu yüceltmesi esastır. İnsanı toprağa çeken nefsi tezkiye ederek yalnızca Hakka yönelen ruh ile ebediliği yakalamalıdır.³

İnsana moral ve huzur veren gerçek sevgidir. Günümüz insanının en büyük derdi gerilim, stres, yalnızlık ve ruhî sıkıntılardır. Kâmil insan olmak için yaratana yönelmek onu sevmek ve diğer yaratıklara da muhabbet beslemek gerekir. "*Düşmanını sevmeni, düşmanın da seni sevmesini istersen kırk gün onun hayrını ve iyiliğini söyle. O düşman senin dostun olur; çünkü gönülden dile yol olduğu gibi dilden gönüle yol vardır.*" "*Oğlum Bahaaddin, eğer sürekli cennette kalmak istiyorsan herkesle dost ol, hiç kimseye düşmanlık besleme.*"

VI- İnsanı Diğer Varlıklarla Karşılaştırması

Bedeni toprakla yoğrulan ve kendisine Allah tarafından ruhandan üflenen insanın⁴, bu ilâhî nefesle beslenen ruhu yanında bir de nefsi vardır. Mevlana yaratıkları üç sınıfta inceler: melekler, hayvanlar ve insanlar. Melekler; yalnızca akıldır, ibadet ve kulluk onların yaratılışında vardır, onlar ibadetsiz yaşayamazlar. Hevâ ve hevesten arınmışlardır. İkinci sınıf olan hayvanlarda yalnız şehvet vardır, kendilerini kötülüklerden koruyan akılları yoktur. Akılları olmadığı için kulluk konusunda mükellef değildirler. Üçüncü grup ise, insanlardır. İnsan, akıl ve nefisten mürekkeptir. İbadet ve kulluk sorumluluğu taşır. İnsanın yarısı melek, yarısı hayvan; bir başka deyişle yarısı yılan, yarısı balıktır. Her unsur insanı kendi tarafına çeker. Balık yönü onu suya, yılan tarafı da toprağa sürükler. O daima mücadele halindedir. Akıl veya nefis, hangi unsur galip gelirse; insan o gruba dâhil olur. Akıl şehvetini yenen meleklerden yücedir; şehveti aklını yenen hayvanlardan da aşağıdır. Mevlana, insanı hayvanlara ait vasıfların esaretinden kurtarıp, kulluk potasında ulvi bir hayat seviyesine çıkarmıştır.

İnsanı bir bütünlük içerisinde analize tabi tuttuğumuzda hem hayvanî özelliklere, hem de melekî özelliklere sahip bir varlık olduğunu görürüz. Tasavvufta nefis denilince şer ve günahın kaynağı olan, "*kötü huy ve şifli arzuların tamamı*" anlamına gelen ve kötülüğü emreden nefis anlaşılır.⁵ Mutasavvıflara göre nefis insanın putudur. Nefsin tabiatında yırtıcılık/vahşilik, hayvanlık, şeytanlık ve tanrılık vardır. Nefisteki düşmanlığın, saldırganlığın kaynağı yırtıcılık, oburluğun ve hırsın kaynağı hayvanlık, hilekârlığın ve kurnazlığın kaynağı şeytanlık, büyülenme ve her şeye tek başına hükmetme arzusunun kaynağı tanrılıktır.⁶ Mevlana'ya göre hayatın anlamını kavrayabilmek için; şekli ve sûreti aşmak, Hakkı ve hakikati görmek, O'na yönelmek, şom nefsin parmaklarını gönül gözünün üstünden kaldırmak gerekir. Bunun içinse insanın, nefsinin sultanından kurtulup, arifane bir nazarla hayata ve olaylara bakması, dar kalıpları

¹ Nurettin Topçu, "*İslâm ve İnsan Mevlana ve Tasavvuf*", Dergah yay., İst., 1998, sh. 32.

² Savi, agt., sh. 45.

³ Emine Yeniterzi, "*Mevlana'nın Eserlerinde İnsan Terbiyesi*", VII. Milli Mevlana Sempozyumu, Konya, 1996, sh. 39.

⁴ Hicr, 15/29.

⁵ Süleyman Uludağ, "*Nefis*", İst., 2006, DİA, XXXII, 527. Nefisle ilgili bazı âyet ve hadisler için bk. Yusuf, 12/53; Nisa, 4/79; İbn Mace, Nikah, 19; Nesai, Cuma, 24; Darimi, Nikah, 20.

⁶ Uludağ, agm., XXXII, 528.

aşarak şaşılıktan kurtulmak suretiyle gerçekleri görebilmek için hakikat ufkuna nazar etmesi gerekir.¹ İnsan, iyi ile kötünün, güzel ile çirkinin, hayır ile şerrin, süflî ile yücenin aynı anda barındığı bir varlıktır. İnsan en yüce duygularla en sefil dürtüleri bünyesinde taşır. Şeytan, nefis gibi kötülüklerin kaynağı insanın iç kuvvetlerinin sefil kutupta yer alanlarıdır.²

Mevlana, metafizik âlemden habersiz, haktan uzak kimseleri şöyle tasvir eder: *“Halbuki ey eşekten aşaağ kişi! Fikir dünyasından gafil ve habersizsin./Bilgisizliğe razı akla yabancısın; hakem feyzinden habersiz bir divanesin./Gerçi suretin insan, ama akıl ve idrakin yok. İnsan huylu değilsin; olsan olsan bir eşek şpasısın.”* Aslolan; sûret (şekil, zahir) değil, sîrettir (öz, maya, yaratılış, huy, batındır). Çünkü sûrî güzellik, bakırın üzerindeki altın kaplama gibidir. Yani asli bir unsur değildir; küçük bir darbeye sınırlı çıkar. Ama sîret güzelliği, eninde sonunda kendini belli eder ve geç de olsa kıymeti anlaşılır. Bu yüzden esas olan budur. Mevlana eserlerinde bu konuyu çokça işler.³ *“Ne zamana kadar testinin sîretîyle oyalanıp duracaksın?! Testinin suretini geç de, ırmağı, suyu ara! Suretini gördün; ama manadan gafilsin!”* *“Kimin camı şebvetten, hiddetten, nefsanî arzularından arınmış, temizlenmişse, o kimse mana âlemini ve mânâ sarayını çarçabuk görür.”* Kaygusuz Abdal konuyla ilgili *“Bu âdem dedikleri/El ayakla baş değil/Âdem manaya derler/Surat ile kaş değil”* der. Niyaz-i Mısıri de şöyle der: *“Sûrette nem var benim sîrettedir madenim.”*

Ötelerden gelen insan ruhunu beden zindanına hapsedenlere seslenen Mevlana, onların ruhun kanatlarını yüz yerinden yaraladıklarını, işledikleri günahlarla ruhun yükselme kabiliyetini elinden aldıklarını, ruha gereken gıdayı veremediklerini söylemektedir. Ruha gıda diye dana kebabı sunanlara veya ruhu samanlığa götürenlere seslenerek ruhun gıdasının gökyüzünde olduğunu, onun Allah’la buluşmaktan başka gıdasının bulunmadığını ifade etmektedir. Nefsin elinden belalara, acılara maruz kalan ruh sahibini Allah’a şikâyet eder. Mevlana, Allah’tan gelen ruhumuzun safiyetini korumayı, ruhani güçlerimizden gereğince istifade edebilmeyi ve ruhani yükselişimizin gerçekleşmesini istemektedir.⁴

Sonuç

Günümüz insanı, sevgisiz ve hoşgörüsüz bir dünyada maddeye esir olmuş, manevi bunalım ve arayış içerisinde, yalnızlığı yaşamaktadır. Mutsuz ve huzursuzdur. Batıların Mevlana’ya yönelişleri biraz da bundan olsa gerek. Mevlana’nın felsefesi, hayat tarzı, hoşgörüsü, kardeşliği, Allah ve insan sevgisi günümüz toplumunda hâkim kılınmış olsa bugünkü yaşanan acılar, ızdıraplar ve olumsuzluklar yaşanmazdı. Yüce dinimiz, sürekli kendini düşünen, kendi menfaatinden başka bir şeyi görmeyen, kısaca ben ve çıkar merkezli bir dünya anlayışını asla onaylamaz. Medeni olmak demek sadece yüksek seviyede teknolojiye hâkim olmak demek değildir. Medeni insan, ahlakî ve insanî değerlere sahip, egoizmden arınmış, başkalarını düşünen, başkalarının haklarına saygı gösteren ve bunun mücadelesini veren insandır.

Mevlana’nın asırlar ötesinden insanlığa sunmuş olduğu mesajlar hala günümüzde tazeliğini ve güncelliğini korumaktadır. Ham maddesi dünyaya ait olan insan, bütün âlemin aslıdır. Âlemde olan her şey onda mevcuttur. Dolayısıyla Mevlana, insan unsuruna ve erdemli/kâmil insana ayrı bir önem vermektedir. Kısaca Mevlana, hayatı boyunca ikinci defa bu dünyaya gelme şansı bulunmayan insanın, bu dünyada sahip olduğu değerlere uygun bir şekilde onurlu, erdemli ve ulvi bir hayat yaşaması için mücadele vermiştir. Çünkü o, insanın hem bu dünyada yaşarken, hem de öldükten sonra mutlu olmasını ister.

¹ Erhan Yetik, *“Mevlana Celaleddin Rumi’ın Hayata Bakışı”*, Tasavvuf Dergisi (Mevlana Özel Sayısı), yıl: 6, sayı: 14, Ank., 2005, sh. 57.

² Öztürk, age., sh. 46.

³ Ögke, agm., sh. 35.

⁴ Kadir Özköse, *“Mevlana Düşüncesinde Firkat ve Vuslat”*, Tasavvuf Dergisi (Mevlana Özel Sayısı), yıl: 6, sayı: 14, Ank., 2005, sh. 234-235.